

RUDI RIZMAN*

Profesionalni cilji (poučevanja) sociologije

Odkar obstaja sociologija, prihajajo iz družbe na njen naslov vprašanja o njeni upravičenosti do znanstvenega statusa in še posebej o njeni konkretni uporabnosti. Ne gre za kakšno našo (slovensko oz. v preteklosti jugoslovansko) posebnost, s tem problemom ali bolje izzivom živi sociologija tudi drugod v širnem svetu. Ni prav, če si sociologi tudi sami od časa do časa ne zastavijo omenjeni vprašanji, včasih neodvisno od zunaj nje zastavljenih vprašanj, včasih pa se mora tudi neposredno in v interesu obrambe pridobljenega družbenega in intelektualnega statusa odzvati na bodisi upravičene bodisi neupravičene kritike. Prehod iz etabliranega enoumja v demokracijo na Slovenskem postavlja tudi sociologijo pred nalogo, da na novo razmisli o nekaterih svojih temeljnih nalogah in smotrih vsega tistega, s čimer se ukvarja.

Seveda ne bi bilo prav, če bi pustili ob strani sistematična premišljevanja o tem, kako so se sociologija oz. še posebej individualni sociologi spoprijemali s posebnimi nalogami svojega (avtoritarnega) časa. Ni neznano, da so politični nosilci starega režima zelo pazili na to, da jim to področje profesionalnega delovanja ne uide izpod nadzora oz. še več, da se ne dokoplje do takšne stopnje profesionalne avtonomije, ki bi lahko ignorirala etabliirane politične moči. Če že ne sociologija v celoti, pa lahko vsaj za posamezne bolj motivirane in vidne sociologe rečemo, da so odigrali pomembno vlogo pri rušenju institucij in norm starega režima in v naslednji fazi pri konstituciji in upravljanju nove politične realnosti. Politika jim bo ali pa morebiti tudi ne priznala nekatere njihove zasluge, medtem ko se merila profesionalnega ugleda in promocije ne pokrivajo s tistimi, ki jih pozna svet politike.

Vendar se v tem prispevku ne bomo ukvarjali s pravkar omenjenim problemom, ki je sicer zanimiv in si zasluži zahtevnejšo sociološko elaboracijo. Z vidika odprte in za demokracijo prizadevajoče si družbe se zdi mnogo bolj pereča naloga ponovni premislek o temeljnem poslanstvu sociologije v novih družbenih razmerah, pri čemer še zdaleč ne mislimo sejati iluzij, da prinaša demokratični red sociologiji po kaki naravni nuji, torej kar nekako avtomatično, kraljestvo profesionalne svobode in stalno naklonjenost družbe. Za to zadnje se bodo morali sociologi oz. sociologija iz dneva v dan in iz leta v leto boriti in samodokazovati, pri čemer bodo pogosto spoznavali, da jih lahko tudi demokracija dezavuirá na najrazličnejše in številne načine. Poleg omenjenega splošnejšega premisleka: o poslanstvu sociologije bomo razvili nekaj bolj uporabnih misli, ki se v tej zvezi ponujajo pri izobraževalnih ciljih in vsebinah, ki naj bi jih imela sociologija v našem in ne samo našem specifičnem prostoru.

Za začetek spomnimo, s kakšnimi velikanskimi pričakovanji je bilo povezano

* Dr. Rudi Rizman, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

rojstvo sociologije: Comte jo je imel za kraljico znanosti, s čimer je meril na to, da je dobesedno vse, kar mislimo, rečemo ali čutimo, odvisno od družbenih razmer. Sociologija pa (na srečo) ni edina, ki si (je) lasti(la) takšen monopol na znanje. Med fiziki so se na primer v zadnjem času lotili projekta pod naslovom Teorija o vsem (Theory of Everything), t.j. dokopati se do nekega minimalnega števila enačb, s katerimi bi lahko opisali vsak najmanjši delec ter raznovrstne interakcije med njimi vse do pojava t.i. »velikega poka«. Tudi med biologi lahko danes zasledimo podobna prizadevanja, da bi identificirali, analizirali in dokončno ter v celoti pojasnili gensko zgradbo človeka. Iz vrst strokovnjakov za umetno inteligenco slišimo napovedi, da s(m)o že zelo blizu dokončnega razkritja strukture in delovanja človekovih možganov, ki da niso bistveno nič drugega kot računalnik, narejen iz mesa. Mnogi si ne morejo kaj, da se ne bi nasmehnili tem velikopoteznim napovedim. Toda, če dobro pomislimo, se je večina ljudi odzvala podobno, ko so slišali, da je zemlja okrogla, da se kontinenti premikajo, da vrste evoluirajo ali da na primer bolezni povzročajo živi organizmi, ki jih ni mogoče videti s prostim očesom. Od znanosti bi ostalo le malo, če sploh kaj, če bi si v svojem času postavljala samo »realistične« naloge.

Sociologija v tem pogledu ne more biti izjema med znanostmi. Naloge, ki si jih postavlja danes, se zdijo mnogim nerešljive in brez praktične vrednosti. Na primer poskusi razumevanja nekaterih kritičnih problemov sodobne civilizacije, kot so: problemi revščine in pomanjkanja, revolucij in družbenih preobrazb, odnosov med rasami, etničnimi skupinami, spoloma in razredi, o izvorih in dinamiki neenakosti, zločin in nasilje, vojne in podobno. Sociologija danes še vedno ne naleti na avtomatično podporo, prej nasprotno, za svoje početje, tj., da je mogoče omenjene probleme znanstveno obravnavati, da se dajo v zvezi z njimi razvijati teorije in hipoteze ter da lahko pravilne teorije ločimo od čisto ideoloških sodb. V tem trenutku je težko reči, katerega od omenjenih družbenih problemov bo sociologija zmogla pojasniti. Če bi bilo to že vnaprej jasno, bi lahko družba financirala samo take raziskave, ki neizogibno vodijo do praktičnih rezultatov. Vendar ne v družbi in ne v sociološkem poklicu ni »sodnika«, ki bi lahko v tem pogledu »pravično« razsodil. Družbe, ki so si v preteklosti vseeno naložile to breme, se danes te odločitve kvečjemu le še sramujejo in plačujejo zanjo visoko ceno.

Seveda je zelo zapeljivo zastavljati vprašanje o koristnosti in uporabnosti posameznih znanstvenih vej, med njimi še posebej na naslov mlade in pogosto ideološko »okužene« znanosti, kot je to sociološka. Sholastično in pretirano zastavljanje tega vprašanja se konča pogubno ne le za sociologijo, temveč za sleherno drugo znanost. Naredimo naslednji preizkus in se vprašajmo, ali je sociologija v resnici neobhodna za univerzo in posredno za družbo. Če se merilo, s pomočjo katerega poskušamo odgovoriti na to vprašanje, opira na načelo koristnosti in uporabnosti, lahko hitro odgovorimo, da bi se dalo živeti tudi brez nje. Toda do enakega odgovora pridemo, če postavimo pod vprašaj katero koli od drugih znanstvenih disciplin na univerzi. Koliko si lahko na primer v praktičnem pogledu pomagamo s poznavanjem Shakespearovih sonetov ali Beethovnovih simfonij, koliko od tistih, ki se bodo naučili zakone termodinamike, jih bo imelo priložnost tudi praktično preizkusiti ali uporabiti, ali natančno poznavanje Kantovega kategoričnega imperativa nekomu tudi pomaga, ko se v svojem življenju sreča z nekim moralnim problemom, itn. itn.? Sodobna univerza bi ostala brez sleherne znanosti in torej praznih rok, če bi morala svoje poslanstvo opravičevati z merilom uporabnosti.

Večino tistega, kar ljudje običajno razumejo kot praktično znanje, se ljudje

naučijo, preden pridejo na univerzo: na primer pisati in brati, seštevati in odštevati itn. Univerzitetnega izobraževanja ne gre enačiti s poklicnim izobraževanjem. Študent gradbene fakultete bo med študijem zvedel le malo o tem, kako zgraditi boljši most, študent medicine ne bo veliko zvedel, kako zdraviti bolnega človeka, in študentu političnih ved bo pridobljeno znanje bolj malo pomagalo, če bo hotel biti izvoljen za neko politično funkcijo. Univerza v resnici študentom, če svoje delo dobro opravljajo, povečuje njihovo senzibilnost in upoštevanje intelektualnih in znanstvenih dosežkov, do katerih se je dokopala današnja človeška civilizacija. Univerza producira znanje zaradi same sebe, in sicer s pomočjo raziskav in posredovanja pridobljenega znanja naslednjim generacijam znanstvenikov. Seveda ima tako pridobljeno znanje tudi uporabne učinke, vendar je, kot vse kaže, pri tem bolj kot uporabnost kot motiv pomembna radovednost, ki žene vedno nemirni človekov duh. Znatna sredstva, ki jih sodobne družbe namenjajo potešitvi tega nemirnega duha, so razpoznavni, če že ne bistveni znak naše civilizacije. Preneseno na naše sociološko področje to pomeni, da ne more nihče pričakovati kakih hitrih, enostavnih in dokončno znanstvenih odgovorov na probleme nasilja, revščine in sovraštva, ki se v zadnjem času tako vidno povečujejo. Ker pa imajo vsi ti problemi družbene korenine, je povsem normalno pričakovanje, da jih bodo družbene vede poskušale po svojih najboljših močeh raziskovati in razumeti ter predlagati ustrezne rešitve.

Iz doslej povedanega bomo poskušali v nadaljevanju izluščiti nekaj ključnih ciljev, ki bi jih moralo zasledovati poučevanje sociologije na obeh slovenskih univerzah, do njih pa ne bi smelo biti ravnodušno niti poučevanje sociologije na preostalih izobraževalnih ustanovah pod univerzitetno ravni. Prvi cilj – ta se ne razlikuje od ciljev, ki jih zasledujejo drugi predmeti – je povezan s samopredstavitvijo sociologije: kakšna sta njena vloga in prispevek k razumevanju družbene resničnosti, kako se v tem pogledu sociologija razlikuje od drugih družbenih znanosti in kako je mogoče sociološko teorijo prenašati v vsakdanje življenje. S tem ciljem je kar takoj povezano predstavljanje vloge teorije v sociologiji, in sicer tako, da bo lahko študent ali dijak opredelil določeno teorijo, pojasnil njeno vlogo v širšem kontekstu sociološkega znanja, jo primerjal z drugimi teoretskimi usmeritvami, razumel, kako se teorije umeščajo v zgodovinski čas in kulture, v katerih se te pojavijo, in kako določene teorije razumejo izbrane družbene probleme.

Poznavanje kvalitativnih in kvantitativnih metod v sociologiji bi moralo študente usposobiti za naslednje naloge: poleg dobrega poznavanja glavnih metodoloških pristopov tudi razumevanje njihovega prispevka v produkciji celotnega sociološkega znanja, sposobnost razlikovanja med različnimi metodološkimi pristopi pri izbiranju množice podatkov. Uspešen metodološki preizkus vključuje tudi uporabo izbrane metode na nekem zanimivem družbenem problemu. Študente je treba spodbujati h kritičnemu branju objavljenih raziskovalnih poročil in jim dati priložnost, da sami predlagajo, kako bi bilo mogoče izboljšati raziskovanje konkretnega problema.

Poznavanje socioloških pojmov ostaja brez pravih pedagoških učinkov, če jih ne znamo presaditi v njihovo edino realno okolje, ki ga sestavljajo kultura, družbene spremembe, socializacija, slojevitost, družbena struktura, institucije in razlikovanje po rasni oz. etnični pripadnosti, spolu, starosti in razredu. Pri tem pa sploh ne smemo pozabiti, da so sociološki pojmi »operativni« šele tisti hip, ko jih uporabimo v teoretski paradigmi oz. usmeritvi, za katero se pač sociolog odloči. Ne glede na uporabljeno teoretsko perspektivo se v tej zvezi ni mogoče izogniti obravnavanju takih osrednjih socioloških problemov, kot so to: celovitost razmerij med

kulturo in družbeno strukturo, kako družbene institucije vplivajo druga na drugo in še posebej na posameznike, vpliv kategorije prebivalstva in sploh urbanizacije kot dejavnikov družbenih sprememb na družbene spremembe in posameznike, kakšne družbene učinke (lahko) sprožijo takšne ali drugačne politične odločitve?

Sociologija hrani pomembna znanja za razumevanje medsebojnih odnosov in učinkovanj med posameznikom in družbo. V tem sklopu se nam zdi bistveno, da študent razume oz. zna pojasniti, kako vplivajo družbeni in strukturalni dejavniki na razvoj posameznika in njegovo obnašanje oz. kako družbene interakcije in posamezniki vplivajo na globalno družbo in njene številne strukture. Ti problemi so kot zanalasč oz. zna pojasniti, kako potegne jasna razmejitevna črta med na eni strani sociološkim in na drugi psihološkim, ekonomskim in drugimi pristopi k njim. Dobro raziskovalno poročilo ponuja študentom priložnost, da v njem identificirajo različne ravni (mikro-makro) in se tako ne le usposobijo za razlikovanje med njimi, temveč postanejo tudi pozorni na podrobnosti, povezane s prehodi z ene na drugo raven. Ni preveč priporočljivo, da bi se študenti zasuli s številnimi sociološkimi preokupacijami. Nekoliko bolj intelektualno intenzivno bi si študenti morali izbrati eno ali morebiti (pri bolj ambicioznih) dve sociološki temi (področji), iz katerih bi morali izluščiti bistvena vprašanja in probleme, primerjati različne teoretične pristope na tistem področju in na koncu morebiti navesti vsaj dva ali tri odprte raziskovalne in analitične probleme.

Eden od glavnih ciljev poučevanja sociologije je torej, kako sociologija razume in razlaga družbena vprašanja. Drugi, morda nič manj bistveni cilj pa je soočenje s sociološkimi problemi družbe, v kateri živimo. Ob globalizaciji družbenih razmerij in vsakršnih vplivih je seveda prav, da se osvetli mesto neke nacionalne skupnosti v širšem (evropskem, svetovnem) mednarodnem kontekstu.

V *Temeljih družbene teorije* (1990) je avtor knjige James C. Coleman opozoril na nevarnost poučevanja sociologije, ki se omejuje samo na predavanja iz zgodovine družbene misli. Družbe so se medtem tako spremenile, da bi jih tudi klasični misleci na področju družbene teorije težko prepoznali. Tako kot so gozdove in polja zamenjale ulice in nebotičniki, bomo v družbi na mestu prejšnjih primordialnih skupnosti zagledali le še s povsem določenim namenom postavljene družbene ustanove. Coleman vztraja, da si mora sociologija stalno zastavljati vprašanja, ali človek in družba napredujeta v smeri, ki sta si jo sama izbrala, ali lahko vplivamo na to smer in kako jo lahko sploh izbiramo. Nakazali smo le nekaj ciljev poučevanja sociologije, ki lahko študentom in drugim, ki jih to zanima, pomagajo vsaj razumeti, če že ne odpreti poti za reševanje omenjenih vprašanj. Seveda bi morali še razširiti seznam pedagoških ciljev na tem področju, vendar bi se za kaj takega moralo angažirati več pedagoških moči, prav tako pa bi tem poklicnim zanimanjem morali v za to postavljenih poklicnih in družbenih ustanovah nameniti ne le občasno, temveč permanentno (vsakoletno) pozornost. Sociologija je preveč pomembna dejavnost na tem ali na katerem koli drugem področju njenega delovanja, da bi jo prepustili samo sebi.